

GRANICE I UPRAVNA PODJELA POŽEŠKOG SANDŽAKA*

1. Granice

O granicama sandžaka Požega kao o svojevrsnom problemu dosada se u historiografiji nije pisalo. Granice su se spominjale tek usput, u okvirima širih tema, ali se pokušavalo predočiti ih na raznim kartama. Ponekad se to činilo posve proizvoljno, a ponekad na temelju prethodne ubicacije nahija i sela slavonskih sandžaka prema turskim katastarskim defterima.¹ U oba slučaja granice nisu točno prikazane, pa se nameće potreba da se ovom pitanju posveti više pažnje. Pri tome je nužno izvršiti reviziju dosadašnjih ubiciranja nahija požeškog sandžaka.

Sjeverna i južna granica neće nam predstavljati veći problem. To su bile vodene granice na Dravi i Savi. Ipak izgleda da je tu bilo i nekih odstupanja. Kod Osijeka je požeški teritorij vjerojatno zahvaćao i nešto zemljišta na lijevoj obali Drave s Dardom, dokle je dopirao veliki osječki most.² Osim toga, trebalo bi još provjeriti granicu na krajnjem sjeverozapadu, gdje bi se prema tvrdnji jednog izvora tvrđava Barč (Barcs) na lijevoj obali Drave nalazila u okvirima požeškog sandžaka.³ Prema katastarskom defteru iz 1579.

* Ovaj rad izrađen je na temelju poglavlja o pitanjima upravne podjele Požeškog sandžaka iz magistarskog rada N. Moačanina »Upravna podjela i stanovništvo Požeškog sandžaka« Zagreb 1982. u kojem su sprovedene ispravke, dopune i skraćivanja

¹ V. kartu turske Slavonije u: Hazim Šabanović, Bosanski pašaluk, postanak i upravna podjela, Djela Naučnog društva BiH XIV, Sarajevo 1959, uz str. 224. Opis zapadne granice sandžaka nalazi se u: Ive Mažuran, Požega i Požeška kotlina za turske vladavine, Požega 1227—1977, Slavonska Požega 1977, str. 177. V. također kartu bosanskog pašaluka u: Historija naroda Jugoslavije II, Zagreb MCMLIX, uz str. 208. Omdje su i zapadne i istočne granice posve proizvoljno ucrtane, a prenose se i u školske atlase. Konačno, netočna je i karta u: Ludwig Fekete, Türkische Schriften aus dem Archive des Palatins Nikolaus Esterházy 1606—1654, Budapest 1932, na kraju knjige, gdje je Osijek u 17. stoljeću izdvojen iz sandžaka.

² Mažuran, n. dj., 165—166.

³ »Omer, starješina martolosa tvrđave Barča u Požeškom sandžaku«. V. Milan Vasić, Martolosi u jugoslavenskim zemljama pod turskom vladavinom, ANUBiH, Djela XXIX, Sarajevo 1967, str. 76 te 58, 156. Ne znam da li se »Barča« može zamijeniti s »Barč«, no da se »Barča« nalazila dosta blizu Virovitice, svjedoči upis u sumarnom popisu TD 485, str. 7, gdje jednom zemetu pripadaju ribnjaci (gólhâ) »u blizini Barče koja pripada Virovitici«. Za konačno rješenje trebalo bi pregledati deftere za sandžak Sigetvar, što ovom prilikom nisam mogao učiniti. To što inače Barča nema u požeškim defterima, samo po sebi ništa ne znači, jer nema ni Virovitice, očito stoga što barem do 1581. nema uz tvrđavu varoši s poreskim obveznicima.

Kobaša pripasti novoj upravnoj jedinici sa sjedištem u Požegi.¹ Kobaš pak leži 1—2 km istočno od ušća Oriljave, otprilike na istoj geografskoj dužini kao i nešto sjeverniji Brodski Drenovac, a uz to je uvijek bio pod Bosnom. Tako je sasvim vjerovatno da je granica dvaju sandžaka na Savi počinjala negdje između Kobaša i linije Kuti—Betaina (ta su sela uvijek bila pod požeškim sandžakom). Iako je vrlo vjerovatno, dakle, da se radi o Brodskom Drenovcu, ipak konačnu ubikaciju može dati tek ispitivanje pakračkih deftera. Selo Jablanovac pakračke nahije Drenovac ne može se naći kod Brodskog Drenovca.²

Granicu između požeškog i srijemskog sandžaka do sada još nijedan autor nije u cijelosti točno prikazao. Na karti u »Bosanskom pašaluku« ona počinje negdje oko Dalja, zatim ide pravocrtno petnaestak kilometara na zapad, te se spušta na Savu s blagim otklonom prema jugozapadu, ostavljajući Ivankovo u Srijemu. Taj je prikaz potpuno pogrešan, prije svega zato što je odmah zapadno od linije prema Savi pisac smjestio dvije nahije kojima ondje nije mjesto: Dubrava i Krstošije. Sela tih nahija, pa prema tome i one same, leže mnogo zapadnije. Iz srijemskih se deftera jasno vidi da taj prostor zauzimaju sela nahija Vukovar, Ivankovo i Posavje, i to od zamišljene točke blizu Vuke nekih 25 km zapadno od Vukovara, odakle se linija spušta na jug prema Savi u pravcu ušća Bosne. Taj dio granice pravilno je prikazan na karti srijemskog sandžaka B. McGowana.³ No taj je autor netočno ucrtao preostali dio granice do Dumava, tako da je od spomenute zamišljene točke kraj Vuke ucrtana linija u smjeru sjeveroistoka još izrazitije nego kod Šabanovića, te stoga ona izbija na Dunav negdje posred okuke kod Erduta. Čini se da ga je na to navela ubikacija dvaju srijemskih sela sjeverno od Vuke, što je vjerovatno greška.

Defterski podaci jasno pokazuju da su požeškom sandžaku pripadala sela na lijevoj obali Vuke sve do ušća u Dunav. Naravno da je zbog nestalnog i krivudavog vodotoka moglo i poneko selo na desnoj obali pripadati Požegi, i obrnuto. Pretpostavljam da je do netočnih prikaza dolazilo uglavnom s razloga što se uzimalo da su po priključenju osječkog kadiluka sandžaku Požega granice unutar kadiluka ostale nepromijenjene. Budući da je u vrijeme dok je Osijek još pripadao Srijemu zabilježena nahija Herman između Dunava i Vuke južno od Erduta a sjeverno od Vukovara, koja kao da se u požeškim popisima nakon proširenja na Osijek više ne spominje, to se vjerovatno smatralo da je njen teritorij ostao u Srijemu. Međutim nitko nije obratio pažnju na činjenicu da je nahija Herman 1565. zabilježena u okvirima požeškog sandžaka, dok je nešto kasnije ukinuta, ali njen teritorij (sela) nije izmijenio pripadnost, te se i dalje nalazi u požeškom sandžaku, ali sada u okviru nahije Erdut.⁴

¹ Ferdo Šišić, Acta comitalia II, MSHSM 36, Zagreb 1915, str. 160.

² Prijepis jednog dokumenta o prijenosu timara u nahiji Drenovac u sandžaku Pakrac (I) od 2. 3. 1626. Orijentalna zbirka JAZU, kodeks br. 84, str. 57b.

³ Bruce W. McGowan, Defter-i müfassa-lı livâ-i Sirem, microfilm-xerography, Ann Arbor, Michigan 1975, karta u prilogu.

⁴ Popis iz 1565, TD 351, list kseroks-kopije 291 (moguća je omaška u numeraciji, no ona ne može biti velika, te se željeno mjesto brzo pronalazi), spominje nahiju Herman sa selima Tordinci, Ontin (sic!) i drugim. Prema TD 672 (popis iz 1579), 165, ta su sela u okviru nahije Erdut. Tu nahiju Šabanović ne spominje nigdje, a O. Zirojević samo u sastavu srijemskog sandžaka. V. Olga Zirojević, Upravna podjela današnje Vojvodine i Slavonije u vreme Turaka, Zbornik za istoriju 1, Novi Sad 1970, str. 14.

Kobaša pripasti novoj upravnoj jedinici sa sjedištem u Požegi.⁶ Kobaš pak leži 1—2 km istočno od ušća Oriljave, otprilike na istoj geografskoj dužini kao i nešto sjeverniji Brodski Drenovac, i uz to je uvijek bio pod Bosnom. Tako je sasvim vjerovatno da je granica dvaju sandžaka na Savi počinjala negdje između Kobaša i linije Kutli—Bečina (ta su sela uvijek bila pod požeškim sandžakom). Iako je vrlo vjerovatno, dakle, da se radi o Brodskom Drenovcu, ipak konačnu ubikaciju može dati tek ispitivanje pakračkih deftera. Selo Jablanovac pakračke nahije Drenovac ne može se naći kod Brodskog Drenovca.⁷

Granicu između požeškog i srijemskog sandžaka do sada još nijedan autor nije u cijelosti točno prikazao. Na karti u »Bosanskom pašaluku« ona počinje negdje oko Dalja, zatim ide pravocrtno petnaestak kilometara na zapad, te se spušta na Savu s blagim otklonom prema jugozapadu, ostavljajući Ivankovo u Srijemu. Taj je prikaz potpuno pogrešan, prije svega zato što je odmah zapadno od linije prema Savi pisac smjestio dvije nahije kojima ondje nije mjesto: Dubrava i Krstošije. Sela tih nahija, pa prema tome i one same, leže mnogo zapadnije. Iz srijemskih se deftera jasno vidi da taj prostor zauzimaju sela nahija Vukovar, Ivankovo i Posavje, i to od zamišljene točke blizu Vuke nekih 25 km zapadno od Vukovara, odakle se linija spušta na jug prema Savi u pravcu ušća Bosne. Taj dio granice pravilno je prikazan na karti srijemskog sandžaka B. McGowana.⁸ No taj je autor netočno ucrtao preostali dio granice do Dunava, tako da je od spomenute zamišljene točke kraj Vuke ucrtana linija u smjeru sjeveroistoka još izrazitije nego kod Šabanovića, te stoga ona izbija na Dunav negdje posred okuke kod Erduta. Čini se da ga je na to navela ubikacija dvaju srijemskih sela sjeverno od Vuke, što je vjerovatno greška.

Defterski podaci jasno pokazuju da su požeškom sandžaku pripadala sela na lijevoj obali Vuke sve do ušća u Dunav. Naravno da je zbog nestalnog i krivudavog vodotoka moglo i poneko selo na desnoj obali pripadati Požegi, i obrnuto. Pretpostavljam da je do netočnih prikaza dolazilo uglavnom s razloga što se uzimalo da su po priključenju osječkog kadiluka sandžaku Požega granice unutar kadiluka ostale nepromijenjene. Budući da je u vrijeme dok je Osijek još pripadao Srijemu zabilježena nahija Herman između Dunava i Vuke južno od Erduta a sjeverno od Vukovara, koja kao da se u požeškim popisima nakon proširenja na Osijek više ne spominje, to se vjerovatno smatralo da je njen teritorij ostao u Srijemu. Međutim nitko nije obratio pažnju na činjenicu da je nahija Herman 1565. zabilježena u okvirima požeškog sandžaka, dok je nešto kasnije ukinuta, ali njen teritorij (sela) nije izmijenio pripadnost, te se i dalje nalazi u požeškom sandžaku, ali sada u okviru nahije Erdut.⁹

⁶ Ferdo Šišić, Acta comitialia II, MSHSM 36, Zagreb 1915, str. 160.

⁷ Prijepis jednog dokumenta o prijenosu timara u nahiji Drenovac u sandžaku Pakrac (I) od 2. 3. 1626. Orijentalna zbirka JAZU, kodeks br. 84, str. 57b.

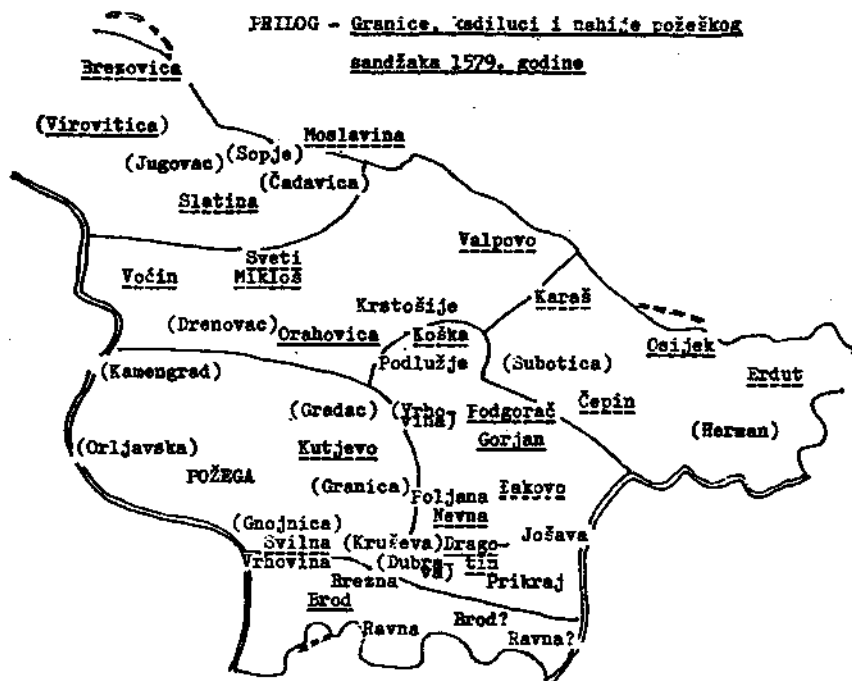
⁸ Bruce W. McGowan, Defter-i müfassa-l-i livâ-i Sirem, microfilm-xerography, Ann Arbor, Michigan 1975, karta u prilogu.

⁹ Popis iz 1565, TD 351, list kseroks-kopije 291 (moguća je omaška u numeraciji, no ona ne može biti velika, te se željeno mjesto brzo pronalazi), spominje nahiju Herman sa selima Tordinci, Ontin (sic!) i drugim. Prema TD 672 (popis iz 1579), 165, ta su sela u okviru nahije Erdut. Tu nahiju Šabanović ne spominje nigdje, a O. Zirojević samo u sastavu srijemskog sandžaka. V. Olga Zirojević, Upravna podjela današnje Vojvodine i Slavonije u vreme Turaka, Zbornik za istoriju 1, Novi Sad 1970, str. 14.

2. Podjela na kadiluke

Kadiluk kao sudsko-upravna jedinica predstavlja poseban oblik administrativne podjele Osmanskog Carstva. Dok je podjela na nivou vojno-civilne uprave sazudjenija, od ejaleta (beglerbegluka, pašaluka) do nahije preko sandžaka (tije), kadiluk je jedini tip sudske oblasti. Kadija je uglavnom nezavisan od beglerbega i sandžak-bega i na neki način kontrolira ove organe vlasti.

PRILOG — GRANICE, KADILUCI I NAHIJE POŽEŠKOG SANDŽAKA 1579. GODINE

=====	utvrđene granice
-----	moguće granice
POŽEGA	sjedište sandžaka, kadiluka i nahije
Osijek	sjedište kadiluka i nahije
Valpovo	ime i sjedište nahije
Ravna	ime nahije
(Jugovac)	ukinuta nahija
-----	granice kadiluka

Posebnu pažnju zavređuje način na koji je turska vlast podijelila požeški sandžak na kadiluke. Ako se malo pažljivije razmotre njihove granice, zapaža se da su u okvirima pojedinih kadiluka zaokruženi teritoriji prema geografskoj homogenosti i upravno-funkcionalnom kriteriju s obzirom na ulogu gradova. Centri kadiluka nalazili su se manje-više ondje gdje se i danas nalaze centri regionalnog okupljanja. Iz tih se središta vlast kadija rasprostirala na područja omeđena gotovo istim granicama koje tvore regionalnu podjelu »drugog stupnja« u suvremenom geografskom idealnom modelu.¹¹

Kadiluk Požega = Požeška kotlina

Kadiluk Brod = Posavina

Kadiluk Gorjan (Đakovo) = Đakovački kraj

Kadiluk Osijek = Pridravska nizina Osijeka

Kadiluk Orahovica + Virovitica = Slavonska podravina

Osim geografske homogenosti, kadiluci su u određenoj mjeri predstavljali i privredne cjeline, o čemu bih raspravljao na drugome mjestu. Zato će u budućim, produbljenijim analizama gospodarske problematike turske Slavonije biti bolje da se pođe od kadiluka kao upravno-teritorijalne jedinice s dovoljno izrazitim ekonomskim profilom nego od sandžakâ kao veoma heterogenih jedinica i u geografskom i u ekonomskom pogledu.

Prema historiografiji, požeški sandžak se isprva dijelio na četiri, zatim na šest i konačno na sedam kadiluka: četiri do priključenja Virovitice i Osijeka a šest do osnivanja kadiluka u Valpovu. K tomu se još uzima da je neko vrijeme postojao kadiluk u Podgoraču, te da se granice među kadilucima barem u 16. stoljeću (odnosno prije Valpova) nisu mijenjale. Sve to treba temeljito revidirati. Pri tome se postavljaju ova pitanja: a) izmjene granica među kadilucima; b) postojanje podgoračkog kadiluka i c) postojanje valpovačkog kadiluka. Osim toga, javlja se i problem kadilukâ u najranijoj fazi 1537—43, koji bi glasilo: tri ili jedan, odnosno da li prvo jedan, pa zatim tri? Mislím na Požegu, Brod i Gorjan. No ovdje je odgovor tijesno povezan sa složenim pitanjem nastajanja samog sandžaka Požega, a to je posebna tema koju ovdje nećemo načeti.¹²

a. Prema defterskim podacima između 1565. i 1579. mijenjale su se granice kadiluka Gorjan, Orahovica i Virovitica. Iz gorjanskog kadiluka izdvojena je nahija Krstošije i pripojena Orahovici, dok se virovitički kadiluk proširio na do tada orahovičke nahije Moslavina i Slatinik.

b. Ne izgleda vjerojatnim da je u prvo vrijeme turske uprave postojao poseban kadiluk sa sjedištem u Podgoraču (do nešto poslije 1565). U popisu iz 1565. uz nazive nahija Vrhovina (ne ona u brodskom kadiluku!), Podkužje, Krstošije i Koška piše: »pripada Podgoraču«. S tog je razloga vjerojatno Sabanović pretpostavio postojanje podgoračkog kadiluka. Za samu nahiju Podgorač, međutim, stoji ovo: »pripada kazi (kadiluku) Gorjan.«¹³ Nije lako odbaciti tako izričitu tvrdnju. S druge strane, područje »podgoračkih« nahija tvori dosta zaokruženu cjelinu koja bi mogla gravitirati Podgoraču, samo bi to bio jedan doista patuljasti kadiluk s matičnom nahijom izvan vlastitog

¹¹ Geografija SR Hrvatske 3, Istočna Hrvatska, grupa autora, Zagreb 1975, str. 123—125.

¹² U središtu pažnje nalazi se defter iz 1540. i podaci koje on može pružiti, no on još nije kopiran i može se koristiti samo u Turskoj. Vrlo je vjerojatno da bi analizom toga izvora otpale mnoge sadašnje nedoumice.

¹³ TD 351, str. 183, 186.

teritorija! Možda je u Podgoraču bio nijabet, pa da te četiri nahije potpadaju pod nahija (pomoćnog suca, opunomoćenika) gorjanskog kadije u Podgoraču. No nijabeti se u defterima ne bilježe. Da pitanje bude još zaključitije, u istom defteru uz nahije Prikrāj, Dubrava, Poljana, Nevna, Dragotān i Jošava stoji upis »pripada Đakovu«. Samo Đakovo pripada kazi Gorjan, baš kao i Podgorač.“ To bi opet postularalo postojanje jednoga sitnog kadiluka, sada već trećeg po redu i s jednako besmislenim položajem matične nahije izvan vlastitih granica. Takvo je čudno stanje zavedeno i 1545. i 1565. Međutim, 1569. u sandžaku je zabilježeno šest kadiluka,“ a kako je tada virovitički već postojao, te godine već sigurno nije moglo biti kadiluka ni u Podgoraču ni u Đakovu. Vjerojatnije je da ih prije nije ni bilo negoli da su 1565—69. ukidani. Možda su to bila dva nijabeta gorjanskog kadije, a možda je on povremeno mijenjao sjedište (manje vjerojatno). Dakako da je u 17. st. sve to kaza Đakovo.

c. U literaturi već punih pedeset godina figurira tzv. »kadiluk Valpovo« kao školski primjer nezgrapne materijalne greške. Greška potječe od S. Bašagića, zatim ju je preuzeo i učvrstio Šabanović, a poslije su i drugi usvojili »kadiluk Valpovo« kao utvrđenu činjenicu iza koje stoji autentitet »službenog popisa.«¹⁴ Bašagić je u jednom članku 1932. objavio izvod iz popisa kadilukā koji treba da je sastavio 1667. kazasker Abdulkadir efendi.“ Što možemo vidjeti u tom popisu? U prikazu kako su kadiluci bili razvrstani po rangu »Valpova« uopće nema. Javlja se tek *Valjevo*, i to dvaput, jednom kao kadiluk trećeg ranga a zatim petoga. »Valpovo« se pojavljuje istom u skraćenom pregledu kadilukā pojedinih sandžaka, gdje je smješteno u požeški sandžak. Nisam vidio te popise (radi se zapravo o više sličnih rukopisa), no smatram nadasve vjerojatnim da taj pregled kadiluka po sandžacima ne stoji u izvornom tekstu, jer su takvi popisi sastavljani po alfabetskom redu arapskoga alfabeta i po razredima, a ne prema pripadnosti pojedinih sandžacima. Po svoj prilici je kadiluke tako razvrstao sam Bašagić, ne znajući što će s dva »Valpova«. On inače u svom članku, koji je nazvao »studijom«, kritizira druge koji su se namučili s geografskim nazivima, no ni sam se nije iskazao s požeškim kadilukom »Janova« (koji kao da navodi jedan popis iz korištene zbirke, dok naprotiv drugi spominje kadiluke kojih nema u prvom, npr. Đakovo! Šabanović se nije kolebao da deset godina kasnije umjesto »Janova« pravilno pročita Đakovo.“ Što je najzanimljivije, iako je i sam tada *Valjevo* čitao kao »Valpovo« (nije mu smetalo što se u tekstu rukopisa koji je pridodao Bašagićevoj građi tvrdi da uokolo kadiluka Šabac (!) leže ikaze »Valpovo« i Zvornik), ipak nije u pregledu bosanskih kadiluka kod požeškog sandžaka navodio to nesretno »Valpovo«. No konačno je usvojio Bašagićevo i svoje čitanje u prvobitnom obliku, pa je nepostojeći kadiluk čvrsto ostao u historiografiji.“

Odakle pometnja *Valjevo* — *Valpovo*? Ako se ta imena napišu arapskim slovima, onda se oba pišu potpuno jednako, razlika je tek u punktiranju. Od

¹⁴ Isto, 158, 155, 164, 146, 143, 140, 134.

¹⁵ Sumarni popis TD 485, str. 3.

¹⁶ Mažuranić, n. dj., 166.

¹⁷ Safvet-beg Bašagić, Kako se Jugoslavija dijelila na kadiluke, Novi Behar, IV, 19, Sarajevo 1932, 177.

¹⁸ Hazim Šabanović, Popis kadiluka u Europskoj Turskoj od Mostarca Abdullaha Hurremovića, Glasnik hrvatskih zemaljskih muzeja u Sarajevu LIV/1942, Sarajevo 1943, str. 340, 356.

¹⁹ Isto, 314.

toga zavisi hoće li se potez **ـ** u sredini riječi **والوہ** čitati kao p, b ili j. Odatle slijedi da je original po svoj prilici nemarno (ako je uopće) punktiran, pa se umjesto »Valyeva« može čitati »Valbova« ili »Valpova«. No da ne govorimo o besmislenosti takva čitanja kad u tekstu jasno stoji da se taj kadiluk nalazi u smederevskom sandžaku i da je pripojen Beogradu.²⁷

Zanimljivo je da »Valpovo« nalazimo i u Feketeovoj knjizi o pismu sija- kat, gdje se ono za godinu 1630/31. javlja desetak puta. No u sija-katu se uve- like ispušta punktacija, pa je Fekete lako mogao pogriješiti tim prije što se ondje kadiluci spominju samo kao područja s kojih se ostvaruje izvjestan prihod bez nekih dodatnih razjašnjenja. Cinjenica da se tu »Valpovo« javlja kao kaza čija džizija ide u budimsku blagajnu nije bez indikativne vrijedno- sti. U jednom se pak slučaju, uoči sloma turske vlasti (1683/84), taj kadiluk javlja u popisu kazâ srijemskog sandžaka koje moraju osigurati hranu za vojsku u Budimu.²⁸ Ne znam kako bismo mogli uključiti Valpovo u Srijem. Pisar je morao pogriješiti, po diktatu ili prepisujući, pri čemu je lako mogao pomiješati »Valpov(.)« i »Valqov(.)«. Arapsko slovo qâf napisano u sredini riječi u kojoj naslućujemo Vukovar, ako nije punktirano a inače sitno i nepažljivo napisano, može sličiti gore prikazanom p (gubi se petlja **ـ** pa ostaje **ـ**). Svakako je prirodnije u Srijemu tražiti Vukovar negoli Valpovo. Inače se na istoj stranici javlja i popis kadiluka smederevskog sandžaka s Valjevom, pa se s obzirom na to da već prethodi »srijemsko Valpovo« valje- vački kadiluk konačno jednom našao pod pravim imenom na pravom mjestu.

Naposlijetku da spomenemo i neizbježnog Evliju Čelebija, koji kaže za Valpovo da je » (...) nijabet sa rangom kadiluka od sto pedeset akćia.«²⁹ Ka- diluk je jedno, a nijabet drugo.

3. Podjela na nahije

Potrebno je izraditi novu, pouzdaniju ubikaciju nahija u požeškom san- džaku. Od tridesetak nahija u dosadašnjim je prikazima krivo ubicirano njih 8—9, dok još nekoliko možemo bolje teritorijalno odrediti. Poznato je da su s vremenom neke nahije ukidane, te da njihov broj nije u svako vrijeme jednak. Za period o kojem imamo sigurne podatke deftera (16. stoljeće) naveo bih ove nahije (računajući u konačnim granicama sandžaka):

Kadiluk Požega

Nahija Požega obuhvaćala je veći dio Požeške kotline s varošima Kaptol, Velika, Stražeman, Pleternik i Vethi.³⁰

Nahija Gnojnica ubicira se prema svojim selima i istoimenom potoku lijevo od Londže i Orljave. Godine 1579. njena sela su u sklopu požeške nahije,

²⁷ Isto, 355, 340, 314.

²⁸ L. Fekete, Die Siyaqat-Schrift in der türkischen Finanzverwaltung II, Buda- pest 1955, table XCIV—XCV. Isto, I, str. 806—7. »Valpovo« daje džiziju koja ide u prihod službenika džamija u Budimu i Pešti 1630/31. prema tablama LXXVII—LXXX, tekst str. 669. i dalje.

²⁹ Hazim Šabanović, Evlija Čelebi, Putopis, Sarajevo 1973, str. 490. Kako sam Šabanović u bilješci 13, str. 490—91, citira izvor i prevodi: »nijabet sa rangom od (...)«.

³⁰ Vetovo, izričito stoji »Vethi«.

što znači da je u razdoblju 1565—79. ukimata. Na karti u »Bosanskom pašaluku« ucrtana je na području oko Onovca, što nije točno.

Nahija Svitna ubicirana se lijevo od donjeg toka Londže.

Nahija Kruševa prostirala se lijevo od gornjeg toka Londže i potoka Pačice. U razdoblju 1565—79. pripojena je Svitni.

Nahija Gradac ležala je istočno od Kutjeva i graničila s nahijama Kutjevo i Granica. Godine 1565. njeno središte varoš Gradište nalazi se u siklopu kutjevačke nahije.

Nahija Kamengrad imala je središte u tvrdom gradu sjeverozapadno od Požege. Prije 1565. priključena je požeškoj nahiji.

*Nahija Kutheva*² imala je središte u istoimenoj varoši.

Nahija Orljavska sterala se oko gornjeg toka Orljave.

Nahija Granica graničila je s nahijama Gradac i Kruševa. U razdoblju 1565—79. ukimata je i pripojena, čini se, kutjevačkoj nahiji.

Kadiluk Brod

Nahija Brod čini se da je bila teritorijalno razbijena. To djeluje neobično, ali se defterski podaci drugačije ne mogu tumačiti. Nahija je obuhvaćala prisavsku ravnicu od granice cerničkog sandžaka malo istočnije od donjeg toka Orljave pa do nekoliko kilometara istočno od Broda. Sektor koji dalje na istok zaprema okuka Save s izbočenjem prema jugu pripadao je nahiji Ravna. Brodska nahija se zatim nastavljala dalje na istok do Sikirevaca, koji su već pripadali Ravnoj. U sastav ove nahije ulazile su varoši Brod, Dubočac i Novigrad te još 1565. Sikirevci. Nije jasno da li su Sikirevci li još neka sela 1579. omaškom upisana pod Ravnom, ili su doista dijelovi nahija bili tako ispremlješani.

Nahija Vrhovina nalazila se sjeverozapadno od Broda, graničeći s požeškim nahijama Svitnom i Kruševom.

Nahija Brezna protezala se od jugoistočnih obronaka Dilja (sela Crni Potok, Vrhovina, Klokočevik) do oko puta Brod — Vrpolje (Zadubravje, Sapca).

Nahija Ravna je u literaturi spomenuta, ali nije ubicirana. Šabanović navodi kao uporište za ubikaciju da se 1422. spominje izvjesna »villa Rawan«, ali ne kaže gdje se nalazi. Na jednoj karti brodske regimente iz 1811. može se naći selo Ravan sjeverozapadno od Broda, ali je to u defterima područje nahije Vrhovina. U samoj nahiji Ravna nema zapisanog naselja takva imena. Naprotiv, jasno se vidi prema upisanim selima da se ona protezala od Podvinja i Bukovja na zapadu do Sredanaca na istoku u prisavskoj ravnici. Da li je možda nazvana po ravnici, ne mogu reći, jer nije dobro upuštati se u jezikoslovnog domišljanja. Godine 1579. pripadaju joj i Sikirevci, što bi značilo da je teritorijem brodske nahije bila razbijena na dva dijela.

Kadiluk Gorjan

Nahija Gorjan prostirala se oko varoši Gorjan, središta kadiluka u 16. a možda i u prvoj polovici 17. stoljeća.

² Izričito stoji »Qutheva«. Turci su bilježili uvijek sasvim fonetski. Prema tome »h« u srednjovjekovnome »Gotho« teško da se nalazi bez ikakva temelja u izgovoru.

Nahija Đakovo obuhvaćala je bližu okolicu Đakova.

Nahija Jošava sterala se istočno i jugoistočno od Đakova.

Nahija Podlužje ubicira se prema Našicama.

Nahija Dragotin ubicira se prema Dragotinu jugoistočno od Đakova.

Nahija Nevna jest kraj oko Levanjske Varoši.

Nahija Poljana ubicira se prema selu Prčvorju kod Drenja sjeverozapadno od Đakova.

Nahija Prikraj ubicira se prema Vrpolju. Na istoku je graničila sa srijemskom sandžaku. Poslije 1565. a prije 1579. u njen sastav ušla je nahija Dubrava.

Nahija Dubrava je do sada bila pogrešno ubicirana, kao da leži između Prikraja i srijemske nahije Ivankovo. Stvarno je ležala između nahija Brezna, Prikraj i Dragotin. Ubicira se prema Topolju, jugozapadno od Đakova. U razdoblju 1565—79. ukinuta je i pripojena Prikraju.²

Nahija Podgorač obuhvaćala je nekoliko sela oko Podgorača.

Nahija Vrhovina nalazila se između Podgorača, Poljane i Podlužja. 1565—79. ukinuta je i pripojena Podgoraču. Ubicira se prema selu Čremošnjak.

Nahija Koška ubicira se prema Koški, jugozapadno od Valpova.

Kadluk Orahovica

Nahija Orahovica bila je smještena oko Orahovice.

Nahija Krstošije u »Bosanskom pašaluku« potpuno je krivo ubicirana. Pisac izjavljuje: »(...) ne znam šta je ako nije identična sa današnjim *Križevcima*«. Pri tome se misli na toponim u srednjem Povučju i zamjenu krst — križ. Ali smještaj ove nahije valja bez spekulacija odrediti prema Martinu, Pribiševcima i Klokočevcu zapadno i sjeverno od Našica, jer su to sela koja joj pripadaju. 1565—79. prešla je iz gorjanskog u orahovički kadluk.

Nahija Sveti Mikloš ubicira se prema Mikleušu, sjeverozapadno od Orahovice.

Nahija Valpovo obuhvaćala je oveci sektor pridravske ravnice od Valpova na zapad do pred Mostavinu.

Nahija Dolinci ubicira se prema selu Suha Mlaka istočno od Slatine, a južno od gornjeg toka Karašice. Poslije 1565. uključena je u područje orahovičke nahije.

Nahija Drenovac ubicira se prema Voćinskom Drenovcu zapadno od Orahovice. Poslije 1565. postala je dijelom nahije Sveti Mikloš.

Nahija Voćin u okolici Voćina zabilježena je 1545. u požeškom kadluku, a 1565. i 1579. u orahovičkom, u kojemu je vjerojatno i ostala.

Kadluk Virovitica

Nahija Virovitica zapremala je okolicu Virovitice, uglavnom pustu. Godine 1579. više se ne spominje, iako je u Virovitici i dalje sjedište kadluka,

¹ ² Vjerojatno se pri ubiciranju nahija Dubrava i Krstošije Šabanović rukovodio kartom u prilogu djela Stjepana Pavičića, Vukovska župa u razvitku svoga naselja od XIII. do XVIII. stoljeća, I. dio, JAZU, Hrvatska naselja 1, Zagreb 1940. Ondje se mjesta Križevci i Dubravica nalaze na području kamo pisac smješta ove dvije nahije.

² V. gore bilj. 25.

osnovanog vjerojatno poslije 1565, a svakako ne poslije 1569. Upisana je već 1545, i to ne bez osnove, jer su Turci već kontrolirali svu okolicu tvrđave koja se još držala. Sedamdesetih godina, a možda već ubrzo poslije 1565. ukinuta je nahija i uključena u teritorij nahije Brezovica.

Nahija Brezovica ubicira se prema Brezovici na Dravi. Isprva je u požeškom, zatim u orahovičkom i konačno u virovitičkom kadiluku.

Nahija Slatnik imala je središte u Podravskoj Slatini. Najprije je u orahovičkom, poslije 1565. u virovitičkom kadiluku, a zatim se proširila na područje jugovačke nahije.

Nahija Mojslavina (sic) ubicira se prema Moslavini na Dravi. Prvo je u orahovičkom, poslije 1565. u virovitičkom kadiluku, proširila se na područje nahija Sopje i Sađavica.

Nahija Jugovac ubicira se prema gradini Jugovac južno od Brezovice i sjeverozapadno od Slatine. U literaturi se pogrešno smješta jugoistočno od Slatine, kao da se radi o Bukovici. U izvoru pak lijepo i vrlo čitljivo stoji **يوغوفچا**, dakle »Yūgōfča«,² propisno punktirano. Godine 1565. spominje se zajedno s nahijom Slatnik, a potom ulazi u njene okvire.

Nahija Sađavica (sic) ubicira se prema potoku Čađavici u Podravini. Poslije 1565. nalazi se u okviru moslavačke nahije.

Nahija Sopje ubicira se prema Sopju kraj Drave. Poslije 1565. u sklopu je nahije Moslavina.

Kadiluk Osijek

Nahija Osek (sic) obuhvaćala je najbližu okolicu Osijeka.

Nahija Karaš prostirala se oko donjeg toka Karašice.

Nahija Čepin sa sjedištem u Čepinu proširila se poslije 1565. na područje nahije Subotica.

Nahija Erdöd (sic) sa sjedištem u Erdutu zapremala je područje između Dunava, Vuke i crte od ušća Drave jugozapadno na Vuuku.

Nahija Herman prostirala se na lijevoj obali donje Vuke. Literatura je ne spominje u okvirima požeškog sandžaka, a ona je u tom smislu 1565. zabilježena. Kasnije, prije 1579. uključena je u erdutsku nahiju.

Nahija Subotica uopće se u literaturi ne spominje. Postojala je još dok je osječki kadiluk bio u svajemskom sandžaku. Ubicira se prema gradini Subotica jugoistočno od Koške,³ a zapadno od Čepina. Čepinskoj nahiji pripala je poslije 1565.

Izvjесne teškoće nastaju pri određivanju pripadnosti teritorija sjeveroistočno od Đakova, omeđenog srednjim tokom Vuke i kratkim dijelom granice prema Srijemu. Na tom je području u defterima teško ustanoviti ijedno poznato nam selo koje bi ujedno pripadalo nekoj od susjednih nahija Jošava, Čepin, Gorjan i sl. Tako nam ostaje bijela mrlja na karti. Jedini toponim

² TD 243, str. 44. I dok bi se zbog nemarnog pisanja umjesto »j« lako moglo čitati »b«, slovo »gajn« (G) je izvan svake sumnje. Spomenuto područje zapravo leži oko Gornjeg Miholjca. Pusta mezra »Mihalovac«, zabilježena na citiranom mjestu, podsjeća na Miholjac, ali ne mora biti u vezi. Više će pomoći mezra »Isveta Eržabeta« (sic) u jugovačkoj nahiji, jer je župa Sv. Elizabeta doista ležala na tom području, a nekako kod Bukovice.

³ Tade Smičiklas, Dvjestogodišnjica oslobođenja Slavonije, Zagreb 1891, str. 123, 130. TD 351, str. 318.

koji bi se mogao identificirati — ako je čitanje pravilno! — bila bi mezra Kešinci" u nahiji Gorjan. Geografski je moguće cijelo to područje smatrati dijelom gorjanske nahije, no još nema dovoljno elemenata. Da li su se potpuno izmijenila imena sela (danas se tu nalaze Semeljci i Široko Polje), ili je područje bilo relativno pusto? Prema popisu Đakovštine iz 1702. područje sela Semeljci bilo je "pusto prid trina godišti",²⁹ no možemo li pretpostaviti nenaseljenost kroz stoljeće i po? Budući da se u tim predjelima nalazio veliki derbent zbog guste šume i močvara, moguće je da je taj kraj bio dosta rijetko naseljen, rjeđe nego i inače ne baš mnogoljudne okolne nahije. Zato je moguće da se radi o teritoriju nahije Gorjan (i možda Jošava), no to se za sada definitivno ne da dokazati.

Ovime bih zaključio razmatranja o upravnoj problematici. Za dalji napredak istraživanja trebalo bi još pomnije proučiti dostupnu građu, a svakako pronaći i novu.

²⁹ TD 672, str. 91, 99. Također TD 351, str. 173

³⁰ Smičiklas, n. dj., str. 332.

NENAD MOACANIN

GRENZEN UND VERWALTUNGSEINTEILUNG DES
SANDSCHAK POŽEGA

Zusammenfassung

In der vorliegenden Arbeit werden drei Problembereiche aus der Geschichte des Sandschak Požega behandelt: 1. Die genaue Feststellung der Grenzen gegenüber den übrigen Verwaltungsbezirken im Drau-Donau-Save Zwischenstromland, 2. Schwankungen der Gerichtsbezirksgrenzen sowie Fragen um die Existenz einiger Kadiämter (so wird z. B. das Bestehen einer qazâ von Valpovo anhand der Quellenberichte verneint), 3. Fragen der Gründung, Aufhebung oder territorialer Zurechtsetzung der zum Sandschak gehörenden nâhiyes. Der Autor ist bemüht, soviel wie möglich fragliche, mangel- oder lückenhafte Darstellungen der bisherigen Historiographie zu ergänzen und verbessern. Dabei wurden am meisten Angaben osmanischer Steuerkon-
skriptionen aus dem 16. Jahrhundert benutzt.